

Боривоје Милошевић*

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Студијски програм историје

Оригинални научни рад

УДК 329.14(497.15)“1869”:929 Пелагић В.

DOI 10.7251/SIC0219055M

ПРОТЈЕРИВАЊЕ ВАСЕ ПЕЛАГИЋА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1869. ГОДИНЕ

Апстракт: *Васо Пелагић представља јединствену појаву у српској националној историји XIX вијека. Просвјетитељ и револуционар, писац и педагог, смио и необуздан, оставио је дубок траг у историји српског школства. Богословија, отворена у Бањој Луци 1866. године уз помоћ кнеза Михајла Обреновића и Илије Гарашанина, представљала је оновремену најугледнију српску школу у Босни и Херцеговини. Двије године касније, у граду на Врбасу основана је и „Српска читаоница“. Школа се од почетка рада, због свог специфичног профила и наставног плана и програма, налазила под будним оком турских власти које су чекале згодну прилику да бунтовног Пелагића протјерају из покрајина. То је коначно остварено 1869. године.*

Кључне ријечи: *Васа Пелагић, Богословија, Бања Лука, Босна и Херцеговина, српско школство.*

---

* milosevic977@gmail.com

Премда су реформе у Османском царству половином XIX вијека требале створити повољнији оквир за развој школства у Босанском пашалуку, власти су зазирале од шире просвјетитељске акције страхујући да би иста могла имати политичку позадину и водити ка учвршћивању и јачању српског националног идентитета. *Хатихумајун* из 1856. године прокламовао је вјерску толеранцију и требао је осигурати бољи положај хришћанских школа у царству. Турским властима нису сметале вјерске школе са скромном наставом базираној на простим вјерским поукама, али су биле немилосрдне према појави било какве српске националне идеје у школама.¹ Ојачала српска чаршија у Сарајеву, Мостару, Бањој Луци и Ливну, успостављајући везе са културно развијенијим областима, поставила је пред себе задатак отварања модернијих школа у којима је настава била прилагођена практичним потребама и духу времена. Поједини Срби половином XIX вијека слали су дјецу на школовање у Београд. Ученици из Босанског пашалука били су регистровани у Кнежевини Србији као „државни питомци из неослобођених области“. Међу њима се налазио и Васо Пелагић.² Послије укидања Пећке патријаршије 1766. године у Босну и Херцеговину је из Цариграда за највише црквене положаје слан туђински епископат, грчки или бугарски, који је у колективној народној свијести остао упамћен по економском експлоатисању и духовно-просвјетном занемаривању становништва.³

¹ М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978, 16. Рашид-ефендија, сарадник Топал Осман-паше, сматрао је да Србима не треба „великих наука ни великих школа јер се отуда мора изродити велика опасност по царство“. Подизање цркава, није било према његовом мишљењу толико опасно као оснивање школа: „А што се тиче тога да им се допусти зидати цркве, нека зидају, колико им је воља, па звонаре, нека дижу ако ће до облака, и нека звоне, колико хоће, у то нека по свом обичају троше лудо своје новце, јер од цркве њихове нема опасности, али има опасности велике од њихових школа и њихове просвете, јер их то наводи, да не трпе да ми владамо над њима, већ ће их гонити да се ослободе“; Б. Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*, Сарајево 1991, 132–133. Цитирано према: Х. Ђурић, *Уз стогодишњицу једне штампарије*, Библиотекарство, бр. 1, Сарајево 1966, 25–28.

² В. Грујић, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином средином XIX века*, Годишњак града Београда, књ. XIII, Београд 1966, 80–81.

³ *Заставин* дописник из Босанске Крајине закључио је како је народ трпио веће зулуме од Грка владика него од Турака, „јер владике убијају и тело и душу, допуштајући за новце свако безакоње, а забрањујући просвету; *Застава о Босни и Херцеговини*, књ. III, Сарајево 1954, 18. За дабробосанског митрополита Прокопија наводи се да је спрјечавао сваки напредак и национално освјештавање своје пастве; В. Скорић, *Сарајево и његова*

Отварање Богословије у Бањој Луци треба посматрати у склопу широке национално-политичке акције коју су кнез Михајло Обреновић и његов први сарадник Илија Гарашанин предузимали у Босни и Херцеговини.⁴ Оснивач и први управник богословије, Васо Пелагић, током боравка у Бањој Луци постао је Гарашанинов повјереник за овај простор.⁵ Упорно је указивао на важност културно-просвјетног рада и науке којој је требало посветити пажњу „како би и ми Срби скоро постали оно што би требало да смо одавно“.⁶ Лични свештенички и учитељски ангажман видио је као „свето и племенито дјело које ће Србство возвишавати, умножавати и напредовати“.⁷

Пелагић је од владе у Београду тражио да помогне оснивање три богословије у Призрену, Мостару и Бањој Луци, од чега је реализован тек посљедњи дио плана. Водио је „читав рат са ондашњом владом у Биограду“ разочаран што она не издваја довољно средстава за помоћ српској просвјети у Османском царству.⁸ „Море, ја хоћу да ви вршите моје налоге из Босне, а не ја ваше из Београда“, упозоравао је Пелагић.⁹ Владика зворничко-тузланског Дионисија настојао је убиједити да се богословија оснује и у Обудовцу, наглашавајући потребу ширења школске мреже као основног предуслова за стварање слоја „свесних и просвећених људи“ који би представљали темељ будућег економског и културног напретка и очувања националне свијести.¹⁰

околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације, Сарајево 1937, 245–246. Тома Ковачевић је херцеговачког митрополита Јосифа описао као „великог непријатеља народности српске и цркве хришћанске, горег од сваког Турчина“; Т. Ковачевић, *Опис Босне и Херцеговине*, Београд 1879, 85.

⁴ Н. Урић, *Босна и Херцеговина у национално-политичким плановима Васе Пелагића (до 1875)*, Живот и дело Васе Пелагића, Београд 1999, 222.

⁵ Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995, 176.

⁶ Т. Крушевац, *Životni put Vase Pelagića, Putevi*, br. 6, Banjaluka 1963, 573.

⁷ На важност просвјете и образовања, као средства ослобођења и културног напретка, упозоравали су и Пелагићеви савременици Гавро Вучковић, фра Грга Мартић, фра Мартин Неђић, Теофил и Стево Петрановић; Б. Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција...*, 129.

⁸ Р. Бесаровић, *Васо Пелагић*, Сарајево 1951, 27–28.

⁹ Д. Илић, *Vasa Pelagić*, Beograd 1964, 10.

¹⁰ Н. Урић, *Босна и Херцеговина у национално-политичким плановима Васе Пелагића...*, 226.

Српског кнеза Михајла Обреновића 1863. године посјетила је група Бањолучана тражећи помоћ за изградњу српске цркве у тој вароши. Кнез им је одговорио да цркве не значе много без школованог свештенства, па им је савјетовао да најприје оснују богословију у којој ће се омладина васпитавати у патриотском духу, обећававши годишњу новачну помоћ.¹¹ „Шта ће вам цркве кад немате школованог свештенства које би народ културно освешћивало и будило српску народну свест. Просвета би нашем народу у Босни за нашу будућност била од веће користи него ма најлепше цркве“, рекао је том приликом Михајло Обреновић, додајући: „Кад имаднете просвећено свештенство које ће умети народ повести бољој будућности, време ће донети наше уједињење прије већ што се ми надамо“.¹²

Илија Гарашанин је имао велика очекивања од богословије сматрајући да ће завод бити мјесто које ће чувати и јачати српску националну свијест у Босни и Херцеговини. Он је марта 1865. године писао Јовану Ристићу о потреби да се путем оснивања богословија побољша положај православног свештенства у Османском царству. Гарашанин је навео како „римско свештенство“ у Босни и Херцеговини напредује под заштитом католичких држава, док „православно свештенство и наше цркве опадају и у такво стање долазе из ког се ништа мање не да предвидети но опасност за православије“.¹³ Указујући на необразованост парохијског свештенства, Гарашанин је дао занимљиву примједбу како се многи примају овог звања не „да одговоре дужностима вере православне, но да надокнади своје себичне интересе“. У односу на православне духовнике, образовање католичког свештенства налазило се на таквом степену „да се никакво сравњење не може правити“.¹⁴ По Гарашаниновом мишљењу, први корак у заштити православне цркве био је брига за образовање младића „који би по свршетку наука били учитељи и свештеници народа образујући овај у духу

¹¹ *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 227, 8. октобар 1933.

¹² Ј. Бијелић, *Казивања паметара о прошлости Бање Луке и Крајине* (приредио: Ђ. Микић), Бања Лука 1996, 185.

¹³ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, књ. I 1856–1866, (приредили: В. Крстић и Р. Љушић), Београд 1983, 377.

¹⁴ *Исто*, 377.

православија¹⁵. У том смислу Гарашанинове идеје сасвим су се подударале са просвјетитељским ставовима Васе Пелагића.

Српска влада је током 1866. године даље разрадила идеју о потреби оснивања православних богословија у Босни, Херцеговини, Старој Србији и Албанији у којима су се требали образовати младићи који би по свршетку наука постали народни учитељи и свештеници.¹⁶ Предложено је оснивање богословских школа у Сарајеву (за епархије сарајевску и зворничку), Житомислићу или Мостару (за епархије мостарску и скадарску) и Призрену или Пећи (за епархије рашко-призренску, врањанску и чичевачку). Школске књиге потребне тим школама долазиле би бесплатно из Србије, а од Русије је затражена новчана подршка за овај пројекат. Пелагић се исте године обратио Илији Гарашанину и поднио му извјештај о свом путовању по Босни наводећи како је његов циљ био да дође „у споразумевање и договор с првим и ваљаним људима о стварима народним односећи се просвети и унапређењу српства“.¹⁷ Када је Пелагић ради разговора са бањолучком црквено-школском општином дошао у Босанску Крајину, могао се увјерити у низак културни и образовни степен православног свештенства, што је било пресудно да се управо у Бањој Луци оснује богословија коју је хтио „малим свеучилиштем учинити“.¹⁸ Пелагић је у учитељима и свештеницима гледао народне вође, истичући примјер Исуса Христа који су требали слиједити.¹⁹ Сам је био спреман бити једно и друго, напомињући како му је једина жеља да служи отаџбини као учитељ или свештеник.²⁰ Православној цркви и свештенству стављао је у дужност просвјешћивање народа, јасно разликујући парохијско свештенство од вишег (фанариотског) клера блиског османским властима.²¹

¹⁵ Исто, 378.

¹⁶ Исто, 541–542.

¹⁷ Исто, 463.

¹⁸ Р. Бесаровић, *Васа Пелагић*, Сарајево 1951, 31.

¹⁹ „Као попа – људи ће ме звати попом, а као учитеља – човеком. Зато волим остати човек него поп“, говорио је Пелагић; D. Ilić, *Vasa Pelagić...*, 8.

²⁰ Д. Ф. Поплико, *Васа Пелагић. Основне етапе његовог идејног развитка*, Нови Сад 1982, 34.

²¹ Исто, 37.

Пелагић је био задовољан разговорима са представницима бањолучке црквено-школске општине сматрајући да се са њима може много урадити „за унапређење и узвишење милог нам Српства, јер се из тога види колико им је мила и драга ова богословија, која ће бити расадник просвете и знања по целом Српству живећем у Босни, која ће стајати као јака стена од натиска римске пропаганде и хрватског фанатизма, (подвукао Б. М.)“.²² Босанска Крајина била је, према Пелагићевом мишљењу, „на најнижем ступњу изражавања мимо све Босне“, опкољена Далмацијом, Хрватском и Славонијом, земљама „занесеним папизмом“, уз то изложена притисцима турских и аустроугарских власти.²³ Најопаснијим католичким прозелитима Пелагић је сматрао трапистички ред насељен у близини Бање Луке,²⁴ које је називао „заклетим непријатељима српства и православља“.²⁵

За оснивање богословије широм Босанске Крајине прикупљено је око 82.000 гроша, од чега највише у бањолучкој нахији.²⁶ Богословија је била смјештена у згради Томе Радуловића коју је 1858. године уступио трговцу Александру Опуйћу, а овај пет година касније продао црквено-школској општини за 800 дуката. Богословија је почела са радом 1. октобра 1866. године са свега неколико ђака.²⁷ Већ идуће године у богословији је одржана Светосавска прослава, прва такве врсте у Бањој Луци.²⁸ За вријеме прославе ученици су исказали поштовање и руском цару пјевајући „Мно-

²² Политика, Београд, бр. 10.744, 23–26. април 1938.

²³ Н. Урић, *Босна и Херцеговина у национално-политичким плановима Васе Пелагића...*, 227.

²⁴ Д. Страњаковић, *Васа Пелагић и митрополит Михаило (преписка и документи)*, Живот, св. 19, год. III, књ. IV, Сарајево 1954, 269.

²⁵ R. Zaplata, *Trapisti u Bosni za turske vlade (1869–1878)*, Croatia Sacra, br. 3, Zagreb 1933, 220.

²⁶ Ј. Бијелић, *Казивања паметара...*, 189.

²⁷ *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 228, 10. октобра 1933; Т. Крушеvac, *Џивотни пут Васе Пелагића...*, 572.

²⁸ Из сачуваног програма сазнајемо да се на позив Васе Пелагића на светковину у згради богословије окупила цијела српска црквено-школска општина. Најприје је извршено освећење водике и кољива, а потом је отпјевана химна „Тебе Бога хвалим“. Након што је отпјевана традиционална пјесма „Ускликнимо с љубављу светитељу Сави“ ученици су извели пригодну представу; *Светосавска светковина у бањалучкој Богословији*, Нови Сад 1867.

гаја лета²⁹ Пелагић је 1867. године покренуо акцију да се у богословији оснује ђачка штедионица. Намјеравао је да сопственим снагама створи материјалну базу за бољи рад завода и симбол сарадње међу ученицима. Пелагић је планирао купити земљу на којој би засадио више хиљада стабала шљиве од чије продаје би новац ишао у корист ђачке штедионице чије је оснивање препоручивао и другим српским школама.³⁰

Богословија је 1867. године имала 29 ђака.³¹ *Школски лист* је писао како већина ученика потиче из сиромашних породица. Међу њима је било даровите дјеце, али „грдна је штета, што ова млађана Србчад немају средстава ни начина, да се умно развију и као што ваља изобразе, па да покажу Србству, а и осталом свету шта вреде“.³² Задатак богословије био је, према писању листа, да од „млађане Србчади, поред ваљаног умног васпитања, посредством гимнастике, здраве и физично разноврсне људе изведе, јер у здравом телу и душа је здрава, а као таква тек у стању ће бити од велике користи себи, породици, општини, роду и по томе човечанству“.³³ Богословија је била дужна да код младих побуди родољубље, „јер без тога нико ма милионима владао, није у стању ниједну племениту жртву учинити“.³⁴ Правила за богословију озваничена су 25. фебруара 1868. године када је школа радила већ двије године.³⁵ У Београду је у међувремену основан „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Маћедонији, Босни и Херцеговини“ чији је предсједник био архимандрит Нићифор Дучић. Задатак Одбора био је да помаже српско школство и просвјету у неослобођеним дијеловима

²⁹ Н. Урић, *Босна и Херцеговина у национално-политичким плановима Васе Пелагића...*, 227.

³⁰ *Zadrukar*, Sarajevo, br. 1.047, 29. januar 1969.

³¹ Ђаци су учили следеће предмете: катихизис, свештена историја, српска граматика, српска и општа историја, општи земљопис, дијететика, словенска граматика, читање Светог писма и превођење на српски, рачунање, њемачки језик, црквено појање и гимнастика; Прим. аутора.

³² *Школски лист*, Сомбор, бр. 22, 30. септембар 1867.

³³ *Исто*.

³⁴ *Исто*.

³⁵ Потписали су их владика Игњатије и представници бањолучке црквено-школске општине: Трифун Јунгић, Томо Радуловић, Јово Пиштељић, Јово Кнежић, Саво Милић, Јово Милић, Ристо Вукић и Саво Билбија; *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 194, 31. август 1933.

Османског царства. Одбор је ипак више пажње поклонио јужној Србији и Македонији у односу на Босну и Херцеговину.³⁶

Почевши са радом 1866. године са десетак ученика у једном разреду, богословија је постепено напредовала и три године касније имала је три разреда са око 60 богослова.³⁷ Током Пелагићевог боравка у Бањој Луци (1866–1869) школска година била је подјељена у два полугодишта у којима су се изучавали различити предмети. Школу су уписивали младићи различитог узраста, неки знатно старији и од 15 година, махом са простора Босанске Крајине. Неки богослови били су ожењени и имали су дјецу.³⁸ Ђаци са слабијом претспремом морали су полагати пријемни испит.³⁹ До 1875. године, када је Богословија престала са радом, у школи је, осим Пелагића, радило 13 наставника.⁴⁰

Два најкрупнија проблема са којима се Пелагић сусрео већ у првим данима рада били су оскудица у уџбеницима и недостатак наставног кадра. Плаћање наставног особља осигурано је захваљујући помоћи од 620 дуката, која је посредством Нићифора Дучића, из Београда преко Трста стизала у Бању Луку. За издржавање богословије широм Крајине прикупљани су добровољни прилози, имућнији родитељи су плаћали школовање дјеце у новцу и храни, а сељаци су давали брашно, грах и друго. Гавро Вучковић-Крајишник је из Сарајева за потребе завода послао 1.136 гроша на чему су му се 23. новембра 1866. године захвалили чланови бањолучке црквено-школске општине.⁴¹ Митрополит Дионисије је децембра 1868. године наредио да сваки свештеник у корист богословије даје дукат годишње почев од 1869. године. Пелагић је током распуста путовао

³⁶ V. Vojvodić, *Školovanje nacionalnih radnika za rad van Srbije 1873-1877. Zavod u Beogradu za školovanje pitomaca iz susednih oblasti Turskog carstva i Crne Gore (1873-1877)*, Istorijski glasnik, br. 3, Beograd 1963, 12–13.

³⁷ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини (1868–1876)*, Кикинда 1989, 43.

³⁸ *Босанска вила*, Сарајево, бр. 9, 1909, 140.

³⁹ В. Грујић, *Рад Васе Пелагића на организовању школа у Босанској Крајини*, Наша школа, бр. 7–8, Сарајево 1951, 74.

⁴⁰ *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 229, 11. октобар 1933.

⁴¹ Г. Вучковић, *Робство у слободи или огледало правде у Босни*, прва свеска, Нови Сад 1872, 46.

по Крајини и сакупљао прилоге за школу, а одрицао се и дијела личне плате зарад увећања школског фонда.⁴²

Школа се 1871. године уселила у нову зграду у центру вароши чија је изградња коштала око 70.000 гроша.⁴³ За вријеме устанка 1875–1878. године зграда богословије је служила као турска, а послвије окупације као аустроугарска болница.⁴⁴ У новој згради су постојале одвојене просторије за ђаке и професоре, као и посебна трпезарија. Богатији ђаци родом из Бање Луке на коначиште су одлазили својим кућама. Сваки ученик имао је свој кревет са сламарицом, чаршавом, јастуком и прекривачем. Уз кревет су се налазиле полице са књигама, а на средини соба стол за читање и писање.⁴⁵ Ученици су били подијељени у четири групе: благодејанци (школовање је било потпуно бесплатно), полублагодејанци (плаћали књиге и одјећу), ђаци коју су плаћали све али неједнако, те ученици који су живјели у граду код својих породица и у завод одлазили само на наставу.

Неопходне књиге и учила бесплатно су долазили из Србије иако су их турске власти повремено плијениле и спаљивале плашећи се ширења српске националне пропаганде.⁴⁶ Узнемирен активношћу католичке цркве у Босни и Херцеговини, Пелагић је одбијао да прима црквене књиге из Аустроугарске.⁴⁷ За помоћ у књигама обраћао се властима у Београду и „Матици српској“ молећи је да „у име србства, науке и унапређења његовог“ буде племенита и пошаље у Бању Луку књиге од користи за богословију и грађанство. Сматрао је да ће се народ читањем духовно унаприједити, што је по Пелагићу требао бити главни задатак „Матице“.⁴⁸ Из писама упућених у Нови Сад сазнајемо да је Пелагић од „Матице“ за потребе српске школе и читаонице наручивао слике Св. Саве, слике са мотивима из српске

⁴² В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини...*, 43.

⁴³ С обзиром да Богословија послвије 1875. године није наставила са радом, у њеној згради била је смјештена српска мушка и женска основна школа, а 1930. земљиште на којем се налазила школа откупио је бан Тиса Милосављевић и на њему саградио зграду Банске управе; *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 230, 12. октобар 1933.

⁴⁴ Ј. Бијелић, *Казивања паметара...*, 196.

⁴⁵ *Босанска вила*, Сарајево, бр. 8, 1909, 123.

⁴⁶ *Застава*, Нови Сад, бр. 21, 21. април 1866; *Исто*, бр. 22, 24. април 1866.

⁴⁷ Д. Ф. Поплико, *Васа Пелагић...*, 34.

⁴⁸ Р. Бесаровић, *Васо Пелагић*, 33.

историје и књиге које су величале српско јунаштво.⁴⁹ Преко Пелагића су српској влади повремено упућиване молбе српских основних школа из Босанске Крајине за помоћ у књигама и уџбеницима.⁵⁰ „Само срушивши духовноропство сваколики Срби ће лакше доћи под заставу ускрснућа, јединства и слободе“, упозоравао је Пелагић.⁵¹ Богословија је имала табле, глобусе, катедре и столове по узору на сличну школу у Београду.⁵²

Посебна пажња у настави посвећивана је националној историји и епским народним пјесмама које су описивале подвиге знаменитих српских јунака чиме је у богословији изграђен јак родољубиво-национални култ на коме је Пелагић инсистирао. Наставни план и програм временом се мијењао, увођени су нови, а избацивани поједини стари предмети. Ђаци су оцјењивани оцјенама од 1 (рђаво) до пет (одлично). Оцјена 3 била је минимални услов за упис у сљедећи разред.⁵³ Ђачки испити обављани су на свечани начин уз присуство управника богословије, чланова црквено-школске општине и представника турских власти. Посјете мутесарифа нису биле званичног карактера, већ више одраз поштовања према самој школи. Најбоље ученике мутесариф је понекад даривао новцем. Пелагић је увео праксу полагања испита празничним данима или недјељом како би им присуствовало што више грађана који би, умјесто беспосличарења, нешто корисно могли научити.⁵⁴ Послије положених испита, богослови су добијали свједочанства која су потписивали сви професори из завода. Школски распуст трајао је током јула и августа када су ђаци одлазили кућама.⁵⁵

У наставу богословије Пелагић је увео многе новине које су одударале од традиције и устаљених начина наставе. Пелагић је био први пропагатор гимнастике у Босни и Херцеговини те је у једној просвјетно заосталој

⁴⁹ Б. Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција...*, 357.

⁵⁰ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини*, 21.

⁵¹ *Исто*, 22.

⁵² *Босанска вила*, Сарајево, бр. 9, 1909, 140.

⁵³ *Исто*, 157.

⁵⁴ Р. Бесаровић, *Васо Пелагић...*, 32.

⁵⁵ *Босанска вила*, Сарајево, бр. 11, 1909, 173.

средици поставио темеље физичког васпитања.⁵⁶ Његове идеје о тјелесној вјештици биле су за то вријеме сасвим прогресивне, посебно ако се има у виду да је гимнастика до тада била сасвим занемарена.⁵⁷ „Око тог важног предузећа требало би општине и правитељство, као и у свему осталоме да се озбиљно и надлежно постарају јер обитељство не може живети без здравог народа“, писао је Пелагић.⁵⁸ Био је мишљења да са тјелесним васпитањем код дјецe треба почети још у најранијој младости: „Колико вам је браћо, драга наука, толико нека вам и гимнастичко вежбање мило буде, јер бесплодна је наука у болесном слабом тијелу“.⁵⁹ Предлагао је да се по селима и варошима недјељом и празницима одржавају зборови на којима би се играло, пјевало и упражњавала гимнастика, а све у циљу унапређења здравља.⁶⁰ С обзиром да по Пелагићевом мишљењу одвајање дјецe по половима у школи није било оправдано, захтјевао је да физичко васпитање буде обавезно и за дјевојчице „пошто је здраво развиће женског тела од неоцењене вредности за подмладак“.⁶¹ Забрињавало га је лоше физичко стање народа „јер све више и више нестаје оних старих стаситих и јуначких Срба, којима се дивео цео свет“.⁶² Ђаци су ради фискултуре, повремено ишли на бањолучко поље гдје су се играли разноврсних игара, а највише бацања камена с рамена.⁶³

Пелагић је 1867. године у Београду штампао *Руковођу за српско-босанске, херцеговачке, старосрбијанске и македонске учитеље, школе и општине*, педагошки приручник намјењен учитељима и школама у крајевима гдје су живјели Срби под турском управом. Дјело је било плод Пелагићеве жеље да се унаприједи педагошки рад у школама јер је путујући

⁵⁶ Н. Малешевић, *Физичко васпитање у педагошком раду Васе Пелагића*, Живот и дело Васе Пелагића, Београд 1999, 458.

⁵⁷ Исто, 458.

⁵⁸ М. Рапић, *Pelagić i o Pelagiću*, Сарајево 1969, 116.

⁵⁹ В. Пелагић, *Покушаји за народно и лично унапређење*, Београд 1871, 75; Р. Д. Павловић, Н. Живановић, К. Пантелић Бабић, *Vaso Pelagić, prvi teoretičar fizičke kulture u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova: Antropološki aspekti sporta, fizičkog vaspitanja i rekreacije, Banja Luka 2012, 67.

⁶⁰ Р. Д. Павловић, Н. Живановић, К. Пантелић Бабић, *Vaso Pelagić...*, 68.

⁶¹ Н. Малешевић, *Физичко васпитање у педагошком раду Васе Пелагића...*, 459.

⁶² Исто.

⁶³ *Босанска вила*, Сарајево, бр. 11, 1909, 171.

по Босни „видео ужасно много нереда по школама и неприлика између обштина и учитеља, и разпре обштинара међу се, што ме је јако у срце дирнуло; јер тим жалостима и жигосућим путем нећемо, браћо, далеко имашити“.⁶⁴ Пелагић је учитељски позив називао „светом и великом дужности“ која треба да у народу распростире знање и свијест.⁶⁵ *Руковођа* у 40 чланова доноси смјернице наставницима за рад у школи и унапређење наставе, дефинише односе наставника и ђака и најважније ваншколске активности. Пелагић је строго забрањивао примјену било каквих, у то доба раширених, физичких казни над ученицима. Од учитеља је тражио да ученике и остале људе сваком приликом одвраћају од лоших обичаја и сујевјерја, јер „зли и глупи обичаји убијају народ морално и материјално“.⁶⁶ Пелагић је сматрао да је сваки учитељ дужан да у својој школи оснује штедионицу у коју би новац улагали ђаци, свештеници, трговци и други грађани. Из прихода читаонице куповали би се уџбеници, књиге и друга наставна средства потребна школи.

О потреби оснивања читаоница и књижница Пелагић је писао и у дјелу *Покушаји за народно и лично унапређење*.⁶⁷ Од свештеника и учитеља тражио је да код старијих људи пораде да тестаментом дио имовине оставе у корист школе.⁶⁸ „Српска читаоница“ у Бањој Луци коначно је почела са радом 1868. године. У почетку је била смјештена у згради богословије, а касније је пресељена у једноспратну кућу на сјеверном дијелу Господске улице, у то вријеме сједиште српске црквено-школске општине. Прве књиге које су из Београда и Новог Сада доспјеле у „Српску читаоницу“ били су уџбеници за Пелагићеве ђаке, да би се на полицама убрзо нашле књиге и часописи занимљиви и ширем грађанству.⁶⁹

⁶⁴ В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. II, Сарајево 1971, 9.

⁶⁵ Исто, 12. Пелагић у *Руковођи* даје учитељима инструкцију да сваког ученика науче, када би га неко упитао шта је по националности, да одговори: „Ја сам Србин. Такву дјецу је требало адекватно наградити; В. Пелагић, *Руковођа за српско-босанске, ерцеговачке, старосрбијанске и македонске учитеље, школе и обштине*, Београд 1867, 45.

⁶⁶ Исто, 16.

⁶⁷ Исто, 63.

⁶⁸ Исто, 67.

⁶⁹ У набавци књига за богословију и „Српску читаоницу“ посебно се истицао српски митрополит Михаило. Пелагић је из Србије тражио књиге и за поклон најбољим ученицима

Пелагићев боравак у Бањој Луци подударао се са најинтензивнијим раздобљем у дјеловању „Уједињене омладине српске“ која је, између осталог, радила на буђењу и чувању националне свијести Срба у Босни и Херцеговини. Оснивање богословије коинцидирало је са оснивачком скупштином „Уједињене омладине српске“ чији је најватренији присталица из Босне био управо Пелагић.⁷⁰ Обухватајући све Србе, без обзира на државни оквир у којем су живјели, организација је имала за циљ стварање уједињене и слободне српске државе. На првој омладинској скупштини августа 1866. године у Новом Саду усвојена је одлука да члан покрета може бити сваки Србин који има најмање 18 година живота. Бити припадник „Омладине“ значило је стајати на напредним и демократским политичким позицијама оног времена.⁷¹

на завршетку школске године. О карактеру бањолучке богословије и читаонице говоре наслови књига које су као поклон долазиле у Бању Луку: *Басне, Етика, Совјети здравог разума* Доситеја Обрадовића, *Поуке о домаћем лијечењу болести, Хемија* и слично. Чак и у вријеме док је био у сарајевском затвору, Пелагића није напустила брига о набавци књига. У писму „Матици“ из маја 1869. године Пелагић је дао инструкције како књиге потребне богословији и читаоници треба доставити преко руског конзула у Сарајеву Кудрјавцева. Обраћајући се првом човјеку „Матице“ Антонију Хаџићу, Пелагић га је молио да у Новом Саду покуша организовати неку врсту сијела на којем ће се прикупљати доброволни прилози за богословију. Преписка са „Матицом“ наставила се и након Пелагићевог протјеривања из Босне и Херцеговине. Упозоравајући да је образовање главни предуслов народног благостања, а духовно ропство најопасније по човјечанство, Пелагић је 1871. године из Београда обавијестио „Матицу“ да је написао *Покушаје за народно и лично унапређење* те је затражио помоћ како би књига доспјела до што ширих слојева српског народа. „Српска читаоница“ у Бањој Луци постала је један од најважнијих стубова културе у граду на Врбасу. Читаоница је временом престала бити ексклузивна српска културна установа, па су у чланство примани и грађани других вјероисповјести. Са избијањем српског устанка у Босни 1875. године богословија и читаоница престале су са радом. За разлику од читаонице, нове аустроугарске власти нису дозволиле да богословија у Бањој Луци обнови рад; *Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске – 150 година*, (приредили: Б. Милошевић, З. Пејашиновић, Б. Милошевић, В. Шмуља), Бања Лука 2018.

⁷⁰ „Што припадам међу омладинце то је, прво, стога што у омладини српској сматрам и јаки стуб на коме боља и дивнија будућност српства оснива се; друго, што на младима српство и свијет остаје, а не на остарини; треће, што у Уједињеној омладини српској – младим духовима – видим спаситеља нашег“; Б. Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција...*, 356, 360.

⁷¹ Н. Петровић, *Историјско место, улога и значај Уједињене омладине српске*, Зборник радова Уједињена омладина српска, Нови Сад 1968, 18.

У радовима из друге половине шездесетих година XIX вијека јасно је видљив Пелагићев негативан став према османском друштвено-политичком уређењу и неопходности његове промјене. Развој просвјете сматрао је предусловом за национално буђење, истичући: „Нама су потребна знања, знања и знања да збацимо духовни и политички јарам“. Као и сви просвјетитељи, вјеровало је у безграничну моћ науке и просвјете.⁷²

Смио, слободоуман и бунтован, Пелагић је био предмет сталног интересовања турских власти, које је временом прешло у подозрење. Противнике је нашао и у редовима конзервативних трговаца и појединих православних свештеника, који су забринути за властите интересе, радили на томе да га уклоне из Бање Луке. Трговци које је Пелагић називао „чорбацијама“, Томо Радуловић и Јово Пиштељић, јавно су говорили како ће богословија и њен управник запалити Бању Луку.⁷³ Сматрајући како Пелагић представља опасност, не само за турску управу, већ и богатије класе, турска управа је ширењем лажи и клевета против њега мобилисала поједине крајишке попове и трговце. Руски конзул Кудравцјов сматрао је како је постојала нескривена турска жеља да затворе школу „која се властима чинила некаквим страшилом будућег васкрсења Босанаца“.⁷⁴ Пелагић је уочио да су неки свештеници и учитељи, по његовом мишљењу пуке незналице, били противници школе, плашећи се да их ђаци те школе својим знањем посрамити.⁷⁵ На Пелагићевој смјени радио је и дабробосански митрополит Игњатије. У другој години рада у Бањој Луци Пелагић је примио чин архимандрита, јер је дабробосански митрополит наумио да га уклони из школе под изговором да њоме може управљати само свештено лице.⁷⁶ Међу Пелагићевим непријатељима налазио се аустроугарски конзул Станислав Драганчић, који је зазирући од утицаја ове школе, турским

⁷² Д. Ф. Поплико, *Васа Пелагић...*, 29.

⁷³ *Развитак*, Бања Лука, бр. 2, 1910, 47.

⁷⁴ Б. Маџар, *Нешто више о држању Васе Пелагића пред бањалучким судом и меџлисом у Сарајеву 1869. године*, Гласник архива и друштва архивских радника Босне и Херцеговине, год. 31, Сарајево 1991, 209.

⁷⁵ В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. III, Сарајево 1971, 239.

⁷⁶ Исто.

властима предлагао да је угуше на вријеме.⁷⁷ Драганчић је страховао да су Пелагићеви богослови били „више солдати за рат но ђаци, што се види из подигнуте гимнастике и утркивања у пољу“.⁷⁸ Руски конзул Кудравцјов сматрао је да Драганчић није могао да поднесе „успјех једине православне богословије и изузетан карактер њеног управитеља“.⁷⁹ Један бањолучки општинар писао је како је аустроугарски конзул са великом дозом зависти гледао на напредак школе: „Тим поводом кајмакам наш поодавно вреба, што но кажу, у јајету длаку – да буди у чем г. Пелагића окриви и богословију поремети, и ако узмогне посве укине“.⁸⁰

Временом се круг Пелагићевих непријатеља веома проширио и тражен је било какав повод за обрачун са човјеком који је једној заосталој средини пружио сва своја знања и велику животну енергију.⁸¹ Коначно, власти су искористиле један безазлени сукоб богослова са турском стражом да Пелагића уклоне из Бање Луке. Наиме, Пелагић је пред турским заптијама покушао заштитити групу ђака који су се ноћу кретали варошким сокацима без фењера. Када је командант страже објаснио да се по султановој наредби свако ко ноћу иде без фењера мора легитимисати, Пелагић је у свом духу одговорио: „Какво Величанство? Величанство је само једини Бог, а не онај ваш султан који има читав куплерај“?⁸² Сутрадан се Пелагић пожалио бањолучком паши који га је покушао умирити ријечима: „Ми вас поштујемо и љубимо, и већега вам званија желимо – па зато вам ради вас препоручујемо очински и пријатељски, да се учините да не видите све“.⁸³ Пелагић му је на то одговорио: „Ја господару примам свачији савјет врло радо, а господара свог највише; али чини ми се ја бих најгори, најрђавији човек на свијету био, кад бих закон Божији, моју дужност, царски и народни љебац под ноге бацио“.⁸³ Конзул Кудравцјов описао је Пелагиће-

⁷⁷ Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала...*, 178.

⁷⁸ В. Грујић, *Рад Васе Пелагића на организовању школа у Босанској Крајини...*, 68; Р. Бесаровић, *Васо Пелагић...*, 38; В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. III, 240.

⁷⁹ Б. Маџар, *Нешто више о држању Васе Пелагића пред бањалучким судом...*, 205.

⁸⁰ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини...*, 44.

⁸¹ Д. Илић, *Vasa Pelagić...*, 13.

⁸² Ј. Бијелић, *Казивања паметара...*, 197.

⁸³ *Застава о Босни и Херцеговини*, књ. I, Сарајево 1953, 168.

во храбро држање пред бањолучким Али Риза пашом ријечима да тако „још нико није говорио од времена покорјења Босне од Турака“, додајући: „Као гром из ведра неба пролетјеле су по Босни ријечи 25-годишњег православног архимандрита. Хришћани су у души славили, а и не мало муслимана морало је одати признање за његову мушкост и храброст.“⁸⁴ Конзул даље помиње Пелагићево разочарење у постојеће прилике у Босни и Херцеговини: „Знајте господо, да услед страдања нашег народа често долазимо на посао да оставимо ову земљу, моју милу домовину, пуну горких жалости и мука и настанити се на другом кутку свијета и умријети у неком манастиру.“⁸⁵ Тврдоглав и неспреман да се извини за изречено, Пелагић је по наредби власти спроведен у Сарајево. Према властитом признању, од тог тренутка почињу његова „гоњења и страдања“.⁸⁶

О поменутом инциденту детаљно је извјештавала новосадска *Застава*. Лист наводи како „фењер није био повод да се нападне богословски ђаци, већ да се подметну замке г. Пелагићу и с њим да се упропасти напредујући завод богословски, почем робови не смију више знати од својих крволока.“⁸⁷ Цитирајући један извјештај из Босне, лист је оптужио Осман-пашу да стоји иза Пелагићевог прогона, „већ ми се у Босни не можемо начудити како просвјетљена Европа у крилу свом може трпљети општег непријатеља, крвопију људску, гонитеља хришћанског, разоритеља природних и божанствених права, народног благостања и просвјете.“⁸⁸ У вези Пелагићевог хапшења лист *Будућност* писао је како је ухапшеник био црквени великодостојник „какав би се међу свештенством грчке вероисповести (православне) без успеха тражио. Био је против владајуће трговине са црквеним звањима у Турској“.⁸⁹

Пелагићев одлазак из Бање Луке био је дирљив и изазвао је огорчење у народу. „Грађани и жене, другови и ђаци при растанку, при опроштају, приступе му, рукују се, опросте, и одступе плачем загушени. Тог дана су

⁸⁴ Б. Маџар, *Нешто више о држању Васе Пелагића пред бањалучким судом...*, 207.

⁸⁵ *Исто*, 208.

⁸⁶ *Развитак*, Бања Лука, бр. 3, 1910, 76.

⁸⁷ *Застава*, Нови Сад, бр. 63, 27. мај 1869.

⁸⁸ *Исто*.

⁸⁹ С. Марковић, *Целокупна дела*, књ. XV, Београд 1996, 259.

неки пред његовом сликом Богу се молили и у иконостас метнули је“. Многи су говорили: „Ако он пропадне, онда нема ни Бога ни правде“. ⁹⁰ Грађани су сматрали да ће Пелагића „појести мрак и да се жив неће вратити“. У једном тренутку ученици су одбили да похађају наставу док Пелагића не пунте на слободу. ⁹¹ Грађани су били додатно узнемирени када се сазнало да су против Пелагића свједочили и неки Срби који су га оклеветали. ⁹²

Пелагићеви пријатељи и ученици поставили су услов да школа настави са радом једино ако се Пелагић пусти на слободу. Били су ријешени да се не врате у школске клупе „док је Пелагић жив, па макар да и владика црногорски Петар Петровић Његуш дође предавати по туђој вољи“. ⁹³ Турске власти наставиле су са притисцима на богослове и школски одбор настојећи да богословија настави са радом, али са промјењеним карактером школе. Притисак је безуспјешно вршен и на најбогатијег члана школског одбора Ђорђа Делића. ⁹⁴ Учитељ Димитрије Ристић, „који се одважио био, презирући све боље изгледе, на мртву стражу стати као учитељ богословије“, протјеран је у Србију. Са богословима је остао само учитељ Петар Митровић. ⁹⁵ Почетком јула група бањолучких грађана послала је валији у Сарајево молбу да се ослободи Пелагић. ⁹⁶ Афера са хапшењем Пелагића подијелила је бањолучко грађанство на оне који су га осуђивали због отвореног национално-политичког рада и друге који су остали уз Пелагића и његове ученике. ⁹⁷

Пелагић је под истрагом у Сарајеву провео више мјесеци, у почетку смјештен у турској тамници, а потом у згради митрополије код владике

⁹⁰ В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. III, 241.

⁹¹ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини...*, 44.

⁹² „Ако се збиља борац народни, а заступник правде Пелагић у Бањалуку повратио не би, не бих смео јамчити за живот неких Јуда шкариотских и за мир у Босни; јер је крвца од неправде из земље проврла, земан дошо ваља војевати за крст часни крвцу прољевати, да се не гази вјера православна, и не срквни име прађедовско“; *Застава*, Нови Сад, бр. 55, 9. мај 1869.

⁹³ М. Рапић, *Pelagić i o Pelagiću...*, 131.

⁹⁴ *Застава*, Нови Сад, бр. 59, 18. маја 1869.

⁹⁵ *Исто*, бр. 37, 26. март 1869.

⁹⁶ *Исто*, бр. 82, 13. јули 1869.

⁹⁷ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини...*, 44.

Дионисија.⁹⁸ „Ко ми је прави пријатељ тај није увријеђен истином, а кога истинита ријеч вријеђа, не марим за његово пријатељство“, говорио је Пелагић.⁹⁹ Уочи суђења, земљом су се преносили гласови да ће Пелагић као велики злочинац сигурно бити протјеран. Наводно је бањолучки мутесариф Али Риза-паша рекао да ће „сву браду себи изгулити, ако се Пелагић не пошаље у сургун (заточење)“.¹⁰⁰ Пред Велики меџлис, којим је председавао босански валија Осман-паша, изведен је 6. маја под оптужбом да је револуционисао српску омладину и ширио великосрпске идеје. Пелагић се пред судом држао смјело и пркосно изазивајући чуђење турских власти. По сарајевској чаршији преносио се глас да би свако други на његовом мјесту већ одавно био објешен.¹⁰¹

Бранећи себе и своје ученике пред судом Пелагић је изјавио: „Да сам ја знао да царски закон ноћној стражи заповједа да она може поштене с вечере идуће из трапезарије ђаке, царске синове с прага праве правцате ватати и бијући их као марву кундацима у тавницу вући и гонити, да сам знао да има у закону царском да се не прима молба ни јемство за ђака, који и под школским законима стоји, од њиховог учитеља, управитеља ни од осталих поштених грађана, доказујући да је ђак добар и поштен, онда ваистину Божију, кад бих то знао, затворио бих ја човјечанске уши и очи, и угушио бих у себи људска осјећања, наставничку ревност и свете дужности спрам мојих духовних синова, а царске раје, па тада не бих рекао патроли: немате прага с прага ватати, с вечере разгонити и кундацима тући богослове, ако и имате право и дужност и то још свету дужност да нас као царске овчице добро чувате од свакога зла и само непоштене људе ватате, и у затвор гоните“.¹⁰²

У Бањој Луци се током суђења говорило да „тај поп говори тако слободно као да му сто запетих топова на прсима стоји“.¹⁰³ „Архимандрит Пелагић у тамници међу 25 оружаних заптија, и на турском суду пред убој-

⁹⁸ *Застава*, Нови Сад, бр. 34, 19. март 1869.

⁹⁹ D. Ilić, *Vasa Pelagić...*, 16.

¹⁰⁰ *Застава о Босни и Херцеговини*, књ. I, Сарајево 1953, 192.

¹⁰¹ *Политика*, Београд, бр. 10.283, 6–9. јануар 1937.

¹⁰² *Застава*, Нови Сад, бр. 63, 27. мај 1869.

¹⁰³ P. Бесаровић, *Васо Пелагић...*, 43.

ним пашама, лукавим владикама, занешеним кадијама и силним Турцима, свуд се јавља слободан дух, неустрашив јунак и соко над змајевима. Нек се малодушни угледају на њега, нек се мушки духови поносе, што таквог сокола у свом колу имаду“, писала је *Застава*.¹⁰⁴ Према властитом сјећању, Пелагић је био први у Босни који је натјерао Велики меџлис у Сарајеву да користи српски језик опомињући да „он неће другачије говорити“. ¹⁰⁵ Паша је настојао умирити Пелагића говорећи му како од Босне не може створити Америку: „Ти си млад, вриједан и учеван, те можеш скоро постати владика босански са свима царским почастима, а тако радећи пропашћеш“. Пелагић се није обазирао, говорећи да му то не допуштају његово звање и знање те морални принципи.¹⁰⁶ Када су неки бањолучки грађани почели сакупљати дукате да подмити везира, Пелагић им је одговорио „да за право и слободу народа треба бораца, а не мита и владичанства“. ¹⁰⁷ Када је руски конзул сазнао како се Пелагић понашао пред судом, изјавио је: „Тај је човјек луд, њему не може нико помоћи, кад се сам оптужује. Кад би он тако у Русији говорио, био би одмах објешен“.¹⁰⁸

На суђењу Пелагићу у Сарајеву, поред осталих, био је присутан и фра Грга Мартић који је истицао његово храбро држање пред турским властима, наводећи Осман-пашине ријечи: „Божји људи, а што га браните кад видите што се магарац више диже то дубље у блато пада“. ¹⁰⁹ „Тај је човјек тако занешен био, као да никакве силе на свијету не признаје, већ је одговарао, што се вели, као Влах с коца“, наводи Мартић.¹¹⁰ Јозеф Кечет се сјећао како је Пелагић галамећи „почео сасипати бујицу погрда на бањолучке власти и уопште на турске угњетаче Срба, описујући са ужареним очима од љутине рајино ропство и зазивајући Божју освету за тиране“. ¹¹¹ Италијански конзул у Сарајеву Дури оставио је априла 1869. године занимљиво опажање,

¹⁰⁴ *Застава*, Нови Сад, бр. 63, 27. мај 1869.

¹⁰⁵ Р. Бесаровић, *Васо Пелагић...*, 49.

¹⁰⁶ *Исто*, 43.

¹⁰⁷ Д. Илић, *Vasa Pelagić...*, 14.

¹⁰⁸ *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 233, 15. октобар 1933.

¹⁰⁹ М. Рајић, *Pelagić i o Pelagiću...*, 137.

¹¹⁰ Б. Маџар, *Нешто више о држању Васе Пелагића пред бањалучким судом...*, 212.

¹¹¹ Т. Крушеvac, *Životni put Vase Pelagića...*, 576.

наводећи да се Пелагић понашао веома наивно јер је упао у „прву полицијски замку која му је била подметнута“.¹¹²

Пелагић је почетком октобра 1869. године осуђен на 101 годину робије и уз оружану пратњу, преко Солуна и Цариграда, прогнан у Малу Азију.¹¹³ У једном допису објављеном у штампи новембра 1870. године наводи се како долази коначни час обрачуна са народним непријатељима, а Пелагићу се поручује: „Али зато нек не очајава врли брат наш у заточењу. Сјеме је његово пало на добру земљу. Млађи нараштај, право он вели, он ће се постарати, да раји врати достојанство човјечије које је изгубила била“.¹¹⁴

Иако у заточеништву, Пелагић се наставио интересовати за рад и бољитак богословије. Сарајевског учитеља Ђорђа Лазаревића упутио је у Београд, а српску владу је молио да му помогне како би се што прије наставио рад у богословији. Лазаревићу је дао упутства како да се надокнади изгубљено вријеме и отвори трећи разред у заводу. Поново је молио српску владу за помоћ у књигама наводећи да га радује „што има људи који тај трудни и ризични терет на себе драговољно узимају, да то свето и благословено сјеме по надлежним мјестима у овоме крају удаљеног српства растура са нужним упутствима“.¹¹⁵ Пелагић је учитеља Лазаревића припремао за свог насљедника у богословији, а Лазаревић је био дужан управљати школом по оним истим начелима како се до тада радило.¹¹⁶

Пелагићеву судбину и протјеривање из земље доживио је и Гавро Вучковић Крајишник, кога је фебруара 1870. године у Бихаћу ухапсио Сафет-паша. Његов национални рад у Крајини и помагање српских школа били су разлози због којих је протјеран из пашалука.¹¹⁷ Истовремено су под јаком стражом из Босне и Херцеговине у Малу Азију изгнани браћа Серафим и Јован Перовић и Леонтије Радуловић.¹¹⁸ Вучковић је оптужен за про-

¹¹² Р. Mitrović, Н. Kreševljaković, *Izvjestaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863-1870 godine)*, Sarajevo 1958, 200–201.

¹¹³ *Застава о Босни и Херцеговини*, књ. I, Сарајево 1953, 265.

¹¹⁴ *Исто*, 341.

¹¹⁵ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини...*, 23.

¹¹⁶ *Исто*, 44–45.

¹¹⁷ Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала...*, 180.

¹¹⁸ М. М. Vulin, *Gavro Vučković – Krajišnik, čovek i delo*, Jugoslovenski istorijski časopis, god. XX, 1-4, Beograd 1981, 62.

пагирање „некаквих српских ствари“ и за „коловођу неког тајног друштва и преврата“. Осуђен је на 15 година заточеништва, али се убрзо избавио из прогонства и дошао у Београд у којем је започео своју публицистичку кампању против османске управе. Идеолошки и политички, Вучковић и Пелагић налазили су се у то вријеме готово на истој линији. Вучковић се такође залагао за ширење просвјете тражећи од власти отварање народних школа са педагошким наукама у Сарајеву, Бањој Луци и Мостару. Када га је сарајевски владика Дионисије (под псеудонимом Љубомир Босанчић) оптужио да води тајно револуционарно удружење и служи Србији, Вучковић му је оштро одговорио: „Босанчићу, не дирај у Србију, ту нашу зеницу! Србија гледа свога посла; она има велики задатак кога треба и мора да изврши“.¹¹⁹

Српска штампа оптуживала је владика Дионисија као једног од главних криваца због прогонства Пелагића, Вучковића и Перовића из Босне и Херцеговине. „Бездјелија овог владике, не даду се описати, она нас већма тишту него све што од Турака подносити морамо. Ове грчке владике упропастише нас, цркву, свештенство, школе, па и само православије у Босни у које и сами Турци до сада дирани нису“, писала је *Застава*.¹²⁰ Док је бора вио у Сарајеву, Пелагић је написао приједлог тамошњој црквено-школској општини да оснује већу школу – „лицеум за изучавање свију знања, која требају синовима Босне и Ерцеговине“.¹²¹ „Мене турска тамница с правог пута није одвратила, но још већма противу неправде и сваке тираније наоштрила“, пркосио је Пелагић.¹²² Казну је издржавао најприје у Чанакалу, затим у Балкесару, Бруси и Ћутаји. Послије двије године успио је да се домогне Русије, да би се потом преко Трста и Граца вратио на Балкан. Већ 15. августа 1871. присуствовао је годишњој скупштини „Уједињене омладине српске“ у Вршцу.¹²³

¹¹⁹ Ј. Кршић, *Гавро Вучковић-Крајишник*, Календар Просвјета за 1941, Сарајево 1940, 98.

¹²⁰ *Застава о Босни и Херцеговини*, књ. I, Сарајево 1953, 351.

¹²¹ В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. III, 242; Р. Бесаровић, *Васо Пелагић...*, 47;

¹²² *Исто*, 48.

¹²³ В. Грујић, *Педагогија и просветитељство Васе Пелагића*, Београд 1971, 30.

Упркос лијепим надама, након Пелагићевог прогонства, школа је почела да животари у сваком смислу, наставном и материјалном. У једном извјештају из 1870. године, Ђорђе Лазаревић пише како је у почетку рада богословије одзив ђака био слаб, а у школу су долазили само сиромашни младићи, али се њихов број временом увећао. Пелагићев одлазак из Бање Луке, Лазаревић назива „катастрофом“, којој је кумовао сарајевски владика Дионисије, који је увидио „да ће ова Богословија за њега и његове последоватеље од штете бити, почем му се тиме одузима прилика, да он по својој вољи поставља и рукополаже свештеника – наравно ко више плати – и да ће ученици ове школе бити највећа сметња у њиховом грамжењу за новцем, којег су прибављали свим начинима“.¹²⁴ Лазаревић наводи како је сарајевски владика у намјери да заустави напредак школе Пелагића пред турским властима оклеветао као српског и руског шпијуна што је на крају довело до Пелагићевог прогонства. Лазаревић даље пише како се од 1866. до 1870. године богословија састојала из два разреда у којима су се изучавали сљедећи предмети, и то у првом: катихизис, историја српског народа, земљопис, српска граматика, рачуница, историја цркве и црквено појање, а у другом: историја цркве, историја света, српска граматика, словенска граматика, земљопис, дијететика, рачуница и црквено појање.¹²⁵ Послије 1870. године бањолучка црквено-школска општина одлучила се за покретање и трећег разреда у којем се већа пажња обрађала на предмете духовног садржаја. Лазаревић потом излаже кратки историјат школе и број ђака који су је похађали: прве године (девет), друге године у оба разреда (21), треће године (62) и четврте (64).¹²⁶ Даље се наводе имена наставника који су од оснивања радили у школи: Василије Пелагић, Петар Митровић, Димитрије Ристић, Ђорђе Лазаревић и Стеван Вулетић.

Премда је радила девет година, од највећег значаја су прве три године живота богословије, када ју је покретала изузетна енергија Васе Пела-

¹²⁴ В. Г. Карасев, В. Н. Кондратјева, *Васо Пелагич и банялукская православная семинария*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, god. VI, knj. VI, Sarajevo 1966, 367.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Исто, 368.

гића.¹²⁷ Глас о „босанском министру просвјете без указа“, како су га појединци називали, проширио се по цијелој Босни и Херцеговини.¹²⁸ Његов прогон представљао је велики ударац за рад богословије. У годинама које су услиједиле живот школе кренуо је новим током, а српска влада настојала је ставити рад школе под своју контролу. Временом је то нарушило односе унутар богословије и донијело раздор у професорском колегијуму.¹²⁹ Ученици богословије поднијели су 1871. године тужбу против професора Костића и свештеника Миловука који су из Београда стигли у Бању Луку. За све смутње и несугласице у раду богословије српска влада оптуживала је Васу Пелагића, а све више како се он у политичком и идеолошком смислу удаљавао од званичног Београда. С тим у вези, Јован Ристић је писао како је Пелагић у богословију унео дух растројства и разврата.¹³⁰ Влада у Београду настојала је да се школски одбор богословије удаљи од Пелагића. Јован Ристић је крајем 1872. године извијестио митрополита Михаила како су прилике у заводу „пошле на боље“, па је богословија све до престанка рада 1875. године добијала помоћ из Србије. Послије 1889. године митрополит Михаило прекинуо је везе са Пелагићем те против њега и његових политичких идеја повео широку акцију која је завршена Пелагићевим рашчињењем у Београду. Од Пелагића се временом удаљио и Илија Гарашанин, нарочито послје ђачке побуне у богословији у Београду за коју је оптужен Пелагић.

Пелагић је током боравка у Бањој Луци био веома поштован, не само међу локалним грађанима, већ и представницима турских власти. Један ученик богословије је забиљежио како су чак и турске заптије, када би угледали Пелагића, бацали цигаре и устајали да га поздраве.¹³¹ Новосадска *Застава* писала је да се Пелагићев „неуморан рад и успјех не може уопште оцијенити и да сама училишта бањалучка вриједи по Српство више од биоградске академије“.¹³² Онима, који су га због тврдоглавости и непокорно-

¹²⁷ В. Грујић, *Раг Васе Пелагића на организовању школа у Босанској Крајини...*, 76.

¹²⁸ D. Ilić, *Vasa Pelagić...*, 12.

¹²⁹ В. Војводић, *Раг Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини...*, 43.

¹³⁰ Исто, 46.

¹³¹ Исто.

¹³² *Застава*, Нови Сад, бр. 138, 25. новембар 1870.

сти осуђивали, Пелагић се обратио 1871. године. Своје понашање објаснио је жељом да докаже „да нисмо ни кукавице ни жене да кукамо и њукамо се, но људи да се латимо пословања“. У одбрану својих ђака, које је напала турска стража, стао је како не би допустио „да ми самовоља и звјерска злоћа браћу напада, бије, злоставља и разгони“.¹³³ „И данас стојим против сваке неправде и самовоље зато што са неправдом и самовољом до свесрпског ослобођења и уједињења доћи не можемо, јер народ не иде само да промјени султана за императора, пашу за бана или за жупана, него иде народ на то да промјени срамно ропство на свету слободу, црнило на свјетилу“, закључио је Пелагић.¹³⁴ По повратку из сужањства Пелагић је упозорио владу у Београду: „Ја се нисам клањао неправдама турске госпоштине, па нећу ни вашим, а што ви велите да нисте Турци, него народна влада, то су шарене ријечи које само малоумне зававају“.¹³⁵ Изненађени и уплашени, српски министри узалуд су покушали да Пелагића умире или уклоне из јавног живота.

Пелагићеви ученици васпитавани су у духу слободољубивости научени да у вези народног ослобођења не презају ни пред каквим жртвама.¹³⁶ Настојао је да код ученика пробуди осјећај духовног јединства Срба без обзира гдје они живјели. Пелагић је од ученика тражио да Србе из свих крајева српства уважавају као рођену браћу не називајући их регионалним или географским именима као „бошњачина“, „арнаутин“, „шваба“, „влах“, „шокац“, чиме се српство цијепало и сијала мржња.¹³⁷ Од учитеља је захтјевао исто оно што је лично примјенио приликом рада у богословији – да од ученика створе одважне и марљиве родољубе, а не улизице, формалисте, преливоде и млитавце.¹³⁸

Младићи који су завршили богословију, уживали су добар глас, па су многи од њих били у вријеме устанка ангажовани за рад с избјегличком дјецом из Босне, у околини Бенковца, Книна и Пакраца. Када је Ен-

¹³³ В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. III, 245.

¹³⁴ *Исто*, 246.

¹³⁵ D. Ilić, *Vasa Pelagić...*, 22.

¹³⁶ В. Пелагић, *Изабрана дјела*, књ. I, Сарајево 1971, 9.

¹³⁷ Исти, *Изабрана дјела*, књ. II, Сарајево 1971, 58.

¹³⁸ *Исто*, 67.

глескиња Аделина Ирби отворила своје сиротиште у Сарајеву, неки од њих су се преселили у град на Миљацки. Многи Пелагићеви ђаци учествовали су у српском устанку 1875-1878. године. Међу Пелагићевим богословима било је оних који су се истакли у културном и просвјетном животу Босанске Крајине. Неки су постали угледни писци и национални радници у вријеме аустроугарске окупације. По завршетку школовања, већина их се враћала у родни крај. Они који су били старији и ожењени, преузимали су упражњене парохије, док су други постајали учитељи у српским школама у Босни. Пелагићеви ђаци су у мјестима рођења описмењавали народ, те помагали локалним свештеницима при црквеним службама. Ови свештеници су крајем XIX вијека, чак и у најзабаченијим крајевима Босне, извршили значајну световну и духовну мисију у народу.¹³⁹

Објављени извори

Вучковић, Гавро, *Робство у слободи или огледало правде у Босни*, прва свеска, Нови Сад 1872.

Застава о Босни и Херцеговини, књ. I, Сарајево 1953.

Застава о Босни и Херцеговини, књ. III, Сарајево 1954.

Izvjestaji italijanskog konzulata u Sarajevu 1863–1870 godine, (priredili: P. Mitrović i H. Kreševljaković), Sarajevo 1958.

Ковачевић, Тома, *Опис Босне и Херцеговине*, Београд 1879.

Марковић, Светозар, *Целокупна дела*, књ. XV, Београд 1996.

Пелагић, Васо, *Изабрана дјела*, књ. I, Сарајево 1971.

Исти, *Изабрана дјела*, књ. II, Сарајево 1971.

Исти, *Изабрана дјела*, књ. III, Сарајево 1971.

Исти, *Покушаји за народно и лично унапређење*, Београд 1871.

Исти, *Руковођа за српско-босанске, ерцеговачке, старосрбијанске и македонске учитеље, школе и обштине*, Београд 1867.

¹³⁹ Б. Милошевић, *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука 2012, 22–27.

Светосавска светковина у бањалучкој Богословији, Нови Сад 1867.

Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878), књ. I, 1856–1866. (приредили: В Крестић и Р. Љушић), Београд 1983.

Страњаковић, Драгослав, *Васа Пелагић и митрополит Михаило (преписка и документи)*, Живот, св. 19, год. III, књ. IV, Сарајево 1954.

Штампа

Босанска вила, Сарајево, 1909.

Врбаске новине, Бања Лука, 1933.

Zadruagar, Сарајево, 1969.

Застава, Нови Сад, 1866, 1869, 1870.

Политика, Београд, 1938.

Развитак, Бања Лука, 1910.

Школски лист, Сомбор, 1867.

Литература

Бесаровић, Ристо, *Васо Пелагић*, Сарајево 1951.

Бијелић, Јован, *Казивања паметара о прошлости Бање Луке и Крајине* (приредио: Ђ. Микић), Бања Лука 1996.

Војводић, Васо, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини (1868–1876)*, Кикинда 1989.

Исти, *Školovanje nacionalnih radnika za rad van Srbije 1873–1877. Zavod u Beogradu za školovanje pitomaca iz susednih oblasti Turskog carstva i Crne Gore (1873–1877)*, Istorijski glasnik, br. 3, Beograd 1963.

Vulin, Miodrag, *Gavro Vučković – Krajišnik, čovek i delo*, Jugoslovenski istorijski časopis, god. XX, 1–4, Beograd 1981.

Грујић, Владимир, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином средином XIX века*, Годишњак града Београда, књ. XIII, Београд 1966.

Исти, *Педагогија и просветитељство Васе Пелагића*, Београд 1971.

- Исти, *Рад Васе Пелагића на организовању школа у Босанској Крајини*, Наша школа, бр. 7–8, Сарајево 1951.
- Zaplata, Rudolf, *Trapisti u Bosni za turske vlade (1869–1878)*, Croatia Sacra, br. 3, Zagreb 1933.
- Ilić, Dragoslav, *Vasa Pelagić*, Beograd 1964.
- Карасев, Виктор, Кондратьева, В. Н., *Васо Пелагич и банялукская православная семинария*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, god. VI, knj. VI, Sarajevo 1966.
- Kruševac, Todor, *Životni put Vase Pelagića*, Putevi, br. 6, Banjaluka 1963.
- Кршић, Јован, *Гавро Вучковић-Крајишник*, Календар Просвјета за 1941, Сарајево 1940.
- Летић, Бранко, *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*, Сарајево 1991.
- Малешевић, Нада, *Физичко васпитање у педагошком раду Васе Пелагића*, Живот и дело Васе Пелагића, Београд 1999.
- Маџар, Божо, *Нешто више о држању Васе Пелагића пред бањалучким судом и меџлисом у Сарајеву 1869. године*, Гласник архива и друштва архивских радника Босне и Херцеговине, год. 31, Сарајево 1991.
- Микић, Ђорђе, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995.
- Милошевић, Боривоје, *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука 2012.
- Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске – 150 година*, (приредили: Б. Милошевић, З. Пејашиновић, Б. Милошевић, В. Шмуља), Бања Лука 2018.
- Pavlović, Petar, Živanović, Nenad, Pantelić-Babić, Kristina, *Vaso Pelagić, prvi teoretičar fizičke kulture u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova: Antropološki aspekti sporta, fizičkog vaspitanja i rekreacije, Banja Luka 2012.
- Папић, Митар, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978.
- Исти, *Pelagić i o Pelagiću*, Sarajevo 1969.
- Петровић, Никола, *Историјско место, улога и значај Уједињене омладине српске*, Зборник радова Уједињена омладина српска, Нови Сад 1968.
- Поплико, Дина, *Васа Пелагић. Основне етапе његовог идејног развјетка*, Нови Сад 1982.

Скарић, Владислав, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Сарајево 1937.

Урић, Ненад, *Босна и Херцеговина у национално-политичким плановима Васе Пелагића (до 1875)*, Живот и дело Васе Пелагића, Београд 1999.

Borivoje Milošević

PERSECUTION OF VASA PELAGIĆ
FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1869

Summary: Vaso Pelagić represents a unique phenomenon in 19th century Serbian national history. The educator and revolutionary, writer and pedagogue, courageous and unrestrained person, Pelagić left a particularly deep mark in the history of Serbian education. The orthodox Seminary, opened in Banja Luka in 1866, was the most respected Serbian school in Bosnia and Herzegovina in 19th century. Pelagic also founded a Serbian library in Banja Luka in 1868. From the beginning of the work, because of its specific profile, Serbian orthodox Seminary was under pressure of Turkish authorities, which have been waiting for the convenient opportunity to expel Pelagić from the provinces. It was finally realized in 1869.

Key words: Vasa Pelagić, Orthodox Seminary, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Serbian schools.